

СУСПІЛЬНА ФОРМА ПРАЦІ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛІАНА ДМИТРИЧЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії

Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського

У статті проаналізовано методологічні аспекти розвитку суспільної форми праці в інтернаціональній сфері економіки. Показано вплив поширення міжнародного розподілу праці на розвиток її суспільної форми. Визначено співвідношення національної та інтернаціональної сфер суспільної праці. Доведено, що світові глобалізаційні процеси, які відбуваються у сфері економічних відносин між країнами, виступають чинниками їх інтеграції й активізують розвиток суспільної форми праці.

Ключові слова: економічна глобалізація, інтеграція, національна та інтернаціональна сфера суспільної праці, світовий розподіл праці, суспільна форма праці.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічних систем характеризується поширенням процесу їх глобалізації. У першу чергу це проявляється у сфері економічних відносин і безпосередньо впливає на усупільнення праці в міжнародних межах. Підвищення ступеня сталості економік країн світу посилює інтеграційні тенденції в системі їх соціально-економічних відносин. Таке становище історично обумовило розвиток системи категорій і законів економічної теорії, зокрема розвиток форм прояву таких категорій, як міжнародний поділ праці та міжнародне усупільнення праці, а також форм прояву й механізмів дії закону вартості, закону витрат виробництва, закону ціни виробництва тощо. Окрім того, інтеграційні процеси загострили питання щодо розподілу ресурсів праці, світових доходів і взагалі результатів виробництва, про що досить яскраво свідчать статистичні дані.

Так, згідно з результатами дослідження Всесвітнього банку, упродовж двох останніх століть світовий ВВП щорічно збільшувався в середньому на 2,5 % і виріс практично в 50 разів у доларовому еквіваленті (у постійних цінах). Проте загальне світове економічне зростання не означає відповідного зростання окремих країн. Сьогодні 25 % світового ВВП виробляється на 0,3 % території Землі; 50 % світового ВВП виробляється на 1,5 % території Землі (що приблизно дорівнює території Алжиру), де проживає приблизно 1/6 населення світу. Частина 15 найкрупніших економік світу виробляє близько 80 % світового обсягу ВВП [1, с. 96, 107].

За даними Програми розвитку ООН, за 1970-2010 роки душевий дохід у розвинених країнах зростав у середньому на 2,3 %, тоді як у країнах, які розвиваються, - на 1,5 %. Якщо в 1970 році середній дохід країни, що знаходилась у верхній чверті світового розподілу доходів, у 23 рази перевищував дохід країни, яка знаходилась у нижній чверті, то до 2010 року ця різниця зросла майже до 29 разів [2, с. 40-41].

Дистанція між найбагатшими та найбіднішими країнами збільшилась до розмірів провалля. Найбагатша на сьогодні країна світу (Ліхтенштейн) утричі багатша, ніж найбагатша країна в 1970 році. Найбідніша на сьогодні країна (Зімбабве) приблизно на 25 % бідніша, ніж найбідніша країна в 1970 році (Зімбабве дотепер залишилась такою) [1, с. 111; 123, с. 42].

Зазначене вище обумовлює необхідність дослідження такої важливої економічної категорії, як суспільна форма праці. Причому з урахуванням процесу глобалізації економічних відносин форми прояву названої категорії важливо розглядати не тільки на національному рівні, а й на міжнародному.

Необхідно зауважити, що в сучасних умовах, коли в українській економічній літературі відбувається процес відходу від теорії трудової вартості й розповсюджуються альтернативні теорії вартості, особливо актуальним стає дослідження суспільної форми праці та її прояву на міжнародному рівні. Додамо, що можна виділити значне коло аспектів дослідження цієї проблеми. Це й рівні економіки, і галузі виробництва (включаючи внутрішньогалузевий і міжгалузевий масштаби), і безпосередньо форми прояву процесу усупільнення праці тощо. До того ж кожний аспект і рівень дослідження суспільної форми праці потребує глибокого методологічного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно підкреслити, що протягом майже двох десятиліть в українській національній літературі в рамках економічної теорії методологічні аспекти праці як економічної категорії, а також суспільної форми праці майже зовсім не досліджуються. По-перше, це обумовлено відходом від трудової теорії вартості завдяки впливу ідеологічного чинника, зокрема намаганням захистити ідею "роботи капіталу", що приносить великі доходи його володарям, знецінює людську працю та надає змогу капіталістам сплачувати робітникам не за-

робітну плату (згідно з її об'єктивним рівнем), а, так би мовити, грошову допомогу трудівнику. По-друге, проблеми праці, її продуктивності, розвитку суспільних форм на сучасному етапі економічного занепаду країни розглядати "невигодно", бо що можна показати, коли обсяг виробництва валового внутрішнього продукту за весь період політичної свободи України навіть не наблизився до рівня 1990 року (найвищим був показник 2008 року, коли він дорівнював 74,2 % від ВВП 1990 р.) і на початок 2010 року становив лише 63 % [3, с. 30].

Тематика теоретичного журналу "Україна: аспекти праці" охоплює головним чином проблеми, пов'язані з динамікою й структурою зайнятості та безробіття, міграцією робочої сили, її озброєністю засобами виробництва тощо. Із певним припущенням можна говорити про те, що деякі методологічні аспекти суспільної форми праці відбито в Національній доповіді "Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави", де йдеться про поширення сфер суспільного виробництва, і, таким чином, можна вважати, що поширюються суспільні відносини (на підґрунті поширення розподілу праці й ринкових механізмів обміну продуктами праці) [4, с. 60-77]. Проте навіть у державній програмі "Стратегія економічного й соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції" відсутня тема розвитку суспільної форми праці (зокрема на міжнародному рівні), хоча прагматичні аспекти такого розвитку в названій роботі мають місце [5].

Зауважимо, що і в іноземній економічній літературі переважає прагматичний підхід до аналізу проблем суспільної праці. Що ж до дослідження форми праці та її розвитку, то і в національній українській економічній енциклопедії, і в сучасній російській економічній енциклопедії поняття "суспільна форма праці" не відображено [6-7]. Відсутнім є аналіз цієї категорії і в підручнику, що написаний колективом відомих учених Східної й Західної Європи, у тому числі й українськими авторами, - "Соціально-економічний потенціал сталого розвитку", що само по собі викликає питання, адже без розвитку форм праці та форм її організації не може йтися про забезпечення сталого розвитку ані на рівні національної економіки, ані в інтернаціональному масштабі, як це розглянуто в названому підручнику [8].

Метою статті є дослідження методологічного аспекту розвитку суспільної форми праці в інтернаціональній сфері, суперечностей цього процесу та специфіки прояву в умовах міжнародної економічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Теоретична й практична значущість дослідження суспільної форми праці на сучасному етапі розвитку світової економіки визначається роллю, яку відіграють процеси інтернаціоналізації й усупільнення виробництва, розподілу праці та кооперації економічних відносин. Діалектичний взаємозв'язок між внутрішньою структурою національних економічних систем і структурою світової економічної системи, взаємодія національної та інтернаціональної сфер виробництва, прямі й зворотні зв'язки між ними значною мірою залежать від суспільного розподілу праці як на рівні національних економік, так і на рівні світової економіки в цілому. Така взаємодія охоплює процеси розвитку суспільної праці як у національних економіках окремих країн, так і в умовах міжнародного розподілу праці й економічної інтеграції в межах світової економіки.

Із цього приводу вважаємо за необхідне звернути увагу на *методологічне питання щодо первинності та вторинності національної й міжнародної сфер суспільної праці*, від чого залежить напрям і форми взаємодії національних економік. Значущість названого методологічного питання обумовлена тим, що міжнародні виробничі відносини складаються між державами - суверенними власниками національних продуктивних сил. Одночасно існують і взаємодіють дві відносно самостійні економічні сфери - національна та інтернаціональна, таким чином, суспільна форма праці в усіх аспектах її прояву впливає як на національні економічні системи, так і на сферу міжнародного економічного співробітництва й економічної інтеграції. Питання, яка зі сфер - національна чи міжнародна - є провідною, видається складним і суперечливим, про що свідчить неоднозначність точок зору дослідників [9-10].

Так, співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України О. В. Кузнецов акцентує "на посиленні провідних позицій і ролі Великої Британії та США". На його думку, "навіть фінансова криза підвищує ефективність функціонування фінансових ринків у цих країнах", а також існують чинники, що обумовлюють "посилення ролі Лондона як світового фінансового центру всупереч послідовному зниженню рейтингу Великої Британії серед найбільших економік світу" [9, с. 74]. О. В. Кузнецов підкреслює, що "всупереч прогнозам песимістично налаштованих аналітиків, шляхи виходу США й Великої Британії з кризи можуть не послабити, а, навпаки, посилити англо-американські позиції в глобальній економіці" й що ці держави "неодноразово демонстрували світу здатність успішно подолати криз із вигодою для себе" [9, с. 75].

Протилежної точки зору дотримується заступник міністра економіки України, проф. В. І. Мунтіян. Він вважає, що саме міжнародна економіка впливає на розвиток національних економічних систем. Із цього приводу вчений пише: "Тенденції однополюсної глобалізації, засновані на прогнозах світового господарства домінуючої економіки, зазнали докорінних змін. Нав'язана однополюсна модель світу себе не виправдала" [10, с. 9]. Власну точку зору автор підкріплює, посилаючись на погляди зарубіжних учених, зокрема проф. Ендрю Басевича, який наголошує на тому, що "потужність США не відповідає амбіціям, породженим самовпевненістю й блюзнірством", а також на висновок керівника Ради із зовнішньоекономічних зв'язків А. Річарда Хааса, який констатує, що "однополюсний світ припинив існування" [Там само].

Необхідно зауважити, що В. І. Мунтіян не віддає переваги суто міжнародній економіці щодо впливу на розвиток національних економік. Він ставить питання в площину регіоналізації економічних зв'язків і її впливу як на розвиток національних економік, так і на розвиток світової економіки в цілому. "Ураховуючи нестабільність світової економіки і нездатність світових організацій боротися з негативним проявом глобальних процесів... пошук шляхів ефективного розвитку країн здійснюватиметься у площині регіоналізму... У зв'язку з цим на СНД випадає певна місія. Згідно з прогнозами, у найближчій перспективі центром економічної активності стане Євразійський простір, а конкретніше - материк Євразія..." [Там само].

Отже, *методологічне питання щодо діалектики національної й міжнародної сфер суспільної праці*

доповнюється ще й питанням впливу регіоналізації економічних відносин на розвиток національної та міжнародної сфер праці й відповідно - на розвиток суспільної форми праці як такої.

Справедливість такого висновку довела сама практика формування та функціонування регіональних систем економічних відносин, що склалися навіть у рамках колишньої союзнаї держави. Прикладом може бути регіональна система країн Південно-Східної Європи в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яка об'єднує не тільки країни, що мають кордони з морськими кордонами Чорного моря (Росія, Болгарія, Грузія, Румунія, Туреччина, Україна), але й ряд країн, розташованих поза Чорноморською зоною (Азербайджан, Албанія, Вірменія, Греція, Молдова, Сербія), що приєдналися, оскільки розглядають названий регіон як вельми впливовий у політичному та економічному сенсі.

Окрім ОЧЕС, регіональне об'єднання представлено Організацією за демократію та демократичний розвиток ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Секретаріат цієї організації почав велику роботу щодо налагодження й розвитку економічних стосунків у рамках ГУАМ - Японія, ГУАМ - США тощо.

Необхідно підкреслити, що, аргументуючи посилення впливу регіонів (зокрема СНД), учені справедливо ставлять питання щодо суперечностей і проблем процесу регіоналізації економічних відносин. Так, з точки зору В. І. Мунтіяна, головна суперечність полягає в тому, що фінансовий центр знаходиться в іншій частині світу, у Сполучених Штатах Америки. "Глобальне управління фінансовими потоками зосереджене в так званому „Центрі“, й уряди держав Співдружності поки ще не в змозі на нього впливати, оскільки виступають не органом, а об'єктом глобального управління. Прийняття рішення, кого допустити до формування й розподілу світового доходу, а кого ні, здійснюється також із „Центру“. Але головна задача фінансів - забезпечення функцій сфери обігу, що обслуговує економічний центр. Отже, логічно, щоб фінансовий і економічний центри були зближені й збалансовані між собою" [Там само].

Ми розділяємо позицію вченого й вважаємо, що тільки за таких умов можна подолати так звану віртуальну економіку й запобігти протистоянню між країнами світу, спровокованому експлуатацією природних ресурсів, намаганням одержати надприбутки, несправедливим привласненням результатів чужої праці, а також підміною реальної вартості віртуальною.

Необхідно наголосити на тому, що однією з форм прояву суперечностей процесу розвитку суспільної форми праці є так званий опір відцентрових сил, що намагаються відкинути слабко розвинуті країни на "периферію", при цьому використовуючи потужні природні й людські ресурси цих країн. Нині існуюча система відносин у межах міжнародного поділу праці, що втілена в банальній схемі "центр-периферія", підтверджує: чим більше ресурсів у периферійних країнах, тим швидше під впливом "центру" вони перетнуть національні кордони. Доказом цього є, наприклад, політика США щодо Іраку, а також щодо сучасної Лівії, де зосереджено значну кількість енергетичних ресурсів, зокрема нафти. Така політика не може оцінюватися як позитивна і як така, що сприятиме розвитку продуктивних сил та добробуту громадян цих країн. Отже, необхідно бу-

дувати сучасну цивілізовану систему економічних взаємовідносин, принципово нову систему міжнародного співробітництва та співіснування на принципах максимальної прозорості, взаємовигідності та збільшення ролі міжнародних інститутів прийняття рішень.

На сучасному етапі розвитку суспільної форми праці побудова нової системи міжнародних економічних відносин має базуватися на цільовій функції забезпечення економічної та політичної безпеки країн. Таким чином, *забезпечення економічної та політичної безпеки є важливим принципом методології дослідження суспільної форми праці в умовах сучасних глобалізаційних процесів.*

Зрозуміло, що реалізація цільової функції збереження країни як такої, тобто збереження її політичної та економічної самостійності, можлива лише за умов її сталого економічного розвитку. Вище вже йшлося про сучасний стан міжнародної економічної поляризації - збагачення багатих розвинутих країн і збідніння нерозвинутих бідних. Проте сучасна світова криза (за оцінками деяких фахівців, її так зване "дно" припаде на 2015 рік [10]) довела, що навіть високорозвинуті країни можуть опинитися на грані банкрутства. Так, згідно з висновками Азіатського банку розвитку, падіння вартості фінансових активів у всьому світі в 2008 році становило 50 трлн дол. США. Якщо прогнози на 2009 рік були такі, що очікували позитивний приріст світових фінансових активів на 2,4 %, то насправді, навпаки, - відбулося падіння цього показника на 3,1 %. Навіть у США валовий внутрішній продукт у першому кварталі 2009 року скоротився на 5,7 %, скорочення експорту товарів і послуг становило 28,7 %, а імпорту - 34,1 %. За цей час обсяг китайського експорту скоротився на 17 %, а німецького - на 20 %. А ці країни - одні з найрозвинутіших у світі. До того ж слід зазначити, що США, які є найбільшим у світі боржником і винуватцем світової фінансової кризи, не схочуть визнати себе банкрутом і втратити статус наддержави [10, с. 11-12]. У зв'язку із цим постає багатовісн питання щодо стану міжнародних економічних і політичних відносин та їхніх наслідків.

Щодо України, то її економічне становище вкрай вразливе. Намагаючись урятуватися від світової фінансової кризи, у 2009 році Україна взяла на себе такі борги, порівняно з якими сама криза багатьох уже лякати перестала.

За даними Міжнародного агентства Credit Market Analysis, у рейтингу світової ризикованості внесків у державні боргові зобов'язання Україна посідає перше місце й, імовірно, скоро втратить можливість сплачувати по рахунках. Кожна друга гривня, витрачена Кабміном України в 2009 році, була позиченою.

За даними Міністерства фінансів, лише за січень-лютий 2011 року державний борг України збільшився на 13,503 млрд грн і становить 445,739 млрд грн (у 2008 році він дорівнював 130,7 млрд грн, а в 2009 році - 225 млрд грн). Сума валового зовнішнього боргу (усіх боргів країни й підприємств) перевищила рівень 105 млрд дол [11, с. 23]. До цього слід додати, що в 2010 році ВВП країни становив 63 % його рівня у 1990 році; знос машин й обладнання в цілому по Україні перевищує 52,6 %, а в окремих галузях цей показник сягає позначки 67 %; обсяг інвестицій знизився до 50 % його рівня 1990 року [3, с. 30, 92, 202].

Отже, можна констатувати: країна знаходиться в

стані економічної небезпеки, а відповідно й суперечливим є становище України щодо участі у світовому розподілі праці та у формуванні її сучасної суспільної форми.

Висновки

1. Розвиток тенденції світової глобалізації в першу чергу проявляється у сфері економічних відносин і безпосередньо впливає на усупільнення праці в міжнародних межах. Підвищення ступеня сталості економік країн світу посилює інтеграційні процеси в системі соціально-економічних відносин між країнами. Інтеграційні процеси загострили питання щодо розподілу ресурсів праці, світових доходів і взагалі результатів виробництва, що, у свою чергу, актуалізує питання щодо розвитку суспільної форми праці в міжнародному масштабі та щодо суперечностей цього процесу.

2. Розвиток суспільної форми праці актуалізує методологічне питання щодо первинності та вторинності національної й міжнародної сфер суспільної праці. Від його теоретичного обґрунтування залежить напрям і форми взаємодії національних економік. Значущість названого методологічного питання обумовлена тим, що міжнародні виробничі відносини складаються між державами - суверенними власниками національних продуктивних сил. Отже, одночасно існують і взаємодіють дві відносно самостійні економічні сфери - національна та інтернаціональна, і суспільна форма праці в усіх аспектах її прояву впливає як на національні економічні системи, так і на сферу міжнародного економічного співробітництва й економічної інтеграції.

3. Методологічне питання щодо діалектики національної й міжнародної сфер суспільної праці доповнюється питанням впливу регіоналізації економічних відносин на розвиток національної та міжнародної сфер праці й відповідно - на розвиток суспільної форми праці як такої.

4. Розвиток суспільної форми праці в міжнародному масштабі не виключає суперечностей між державами. Побудова нової системи міжнародних економічних відносин має базуватися на цільовій функції забезпечення економічної та політичної безпеки країн. Забез-

печення економічної та політичної безпеки є важливим принципом методології дослідження суспільної форми праці в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доклад о мировом развитии 2009: Новый взгляд на экономическую географию. - Вашингтон : Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк, 2009. - 385 с. [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://issuu.com/worldbank-russia/docs/wdr2009-rus>.
2. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / [пер. с англ.]. - М. : Изд-во "Весь Мир", 2010. - 244 с.
3. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] - К. : Державне підприємство "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. - 568 с.
4. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / [за ред. В. М. Гейця]. - К. : НВЦ НБУВ, 2009. - 687 с.
5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / [авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]; Нац. ін-т стратег. дослідж. ; Ін-т економ. прогнозування НАН України. - К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. - 416 с.
6. Економічна енциклопедія : у 3-х тт. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. - К. : Вид. центр "Академія", 2000-2002.
7. Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева. - [3-е изд.]. - М. : Инфра, 2010. - 826 с.
8. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / [под ред. Л. Г. Мельника, Л. Хенса]. - Сумы : Университетская книга, 2007. - 1120 с.
9. Кузнецов О. В. Посткризисовое усиление англо-американского глобального лидерства / О. В. Кузнецов // Экономическая теория. - 2010. - № 4. - С. 74-84.
10. Мунтиян В. И. Перспективы и проблемы регионализации национальных экономик в контексте стратегии экономического развития содружества независимых государств / В. И. Мунтиян // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сб. науч. трудов. - Севастополь - Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ, 2009. - Часть 1. - С. 1-430.
11. Discovery: Карл Маркс актуален как никогда // Комментарии. - 2011. - № 14. - С. 23.

L. Dmytrychenko

SOCIAL FORM OF WORK IN INTERNATIONAL SPHERE OF ECONOMICS: METHODOLOGY OF RESEARCH

In article research methodological aspects of development social form of work in international sphere of economics. Reflected influence of work r international division to development of social form of it. Proved, international global process in sphere economical relations as factor internationalization of it and making more active development of social form of work.

Key words: integration, international division of work, national and international sphere of social work, social form work, economical globalization.

© Л. Дмитриченко

Надійшла до редакції 11.05.2011

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.